

Birkás Antal

Luther és Kálvin jogfilozófiai és politikai
filozófiai nézetei

(PhD értekezés tézisei)

Miskolc

2008

I.

A KUTATÁSI FELADAT ÖSSZEFOGLALÁSA, A KUTATÁS CÉLKITŰZÉSEI

A kutatás alapvető célja Luther és Kálvin joggal, politikával, hatalommal és engedelmességgel kapcsolatos nézeteinek összehasonlító bemutatása.

A két reformátor munkásságának hatása a modern kor embere számára megkerülhetetlen. Ez a megállapítás azonban nem csupán a vallást, illetve a teológiát illetően igaz. Igaz ez a politika, az állam és a jog területét illetően is. Disszertációmban a két

nagy reformátor utóbbiak kapcsán képviselt gondolatait elemzem, illetve mutatom be.

Krisztológiai látásmód és politikai-közéleti meggyőződés között sajátos összefüggések vannak, és nem csak eszmetörténeti-filozófiai értelemben, de, miként azt Karl Barth, Dietrich Bonhoeffer, Abraham Kuyper, Eivind Berggrav és mások esete mutatja, akár a napi közéleti magatartás dimenzióiban is. Luther és Kálvin esetében ez különösen is igaz. Ennek a bonyolult összefüggésnek a feltárása, illetve a kettejük vonatkozó nézeteinek bemutatása jogi és politikai filozófiai szempontból egyaránt lényeges, annál is inkább, mert úgy gondolom, hogy kettejük vonatkozó munkássága nem eléggé köztudott, szakmai, tudományos körökben sem.

Hazánkban, a jogelmélettel és a politikai filozófiával foglalkozók körében mostohán kezelt terület ez. Összefoglaló, illetve összehasonlító mű mindeddig nem íródott. A dolgozat megírását ezért is fontosnak tartottam.

Maga a dolgozat három fő részre tagolódik. Az első – bevezető, és egyben háttértanulmányként szolgáló rész – az adott korszakot veszi szemügyre, különböző dimenziók – teológiai, politikai stb. – mentén bemutatva mindazt, ami a két reformátor vonatkozó nézeteinek jobb megértése szempontjából lényeges.

A második nagy rész – a dolgozat „legizmosabb”, legfontosabb fejezete – a két teológus-reformátor vonatkozó nézeteit elemzi az általam felállított 11 szempont alapján, míg a dolgozat harmadik – befejező – része Luther és Kálvin „hagyatékát” vizsgálja, elemmezve mindazokat a dimenziókat, amelyek esetében kettejük hatása nem megkerülhető (gazdaság, politikai gondolkodás, közösségi döntéshozatal, alkotmány).

Különösen is dolgozatom második nagy fejezetét emelném ki, amely – véleményem szerint – a felállított szempontrendszerben megfogalmazott dimenziók vizsgálatának célkitűzését megvalósítva számos új, a jogelmélet, a politikai filozófia és a teológia számára is releváns, továbbgondolásra érdemes megállapítást tartalmaz (főként a hatalom eredetével, az engedelmisséggel, a jogfelfogással, hit és politika viszonyával, továbbá a hatalomgyakorlással kapcsolatban).

II.

A KUTATÁS MÓDSZEREI ÉS FORRÁSAI

Az előző pontban megfogalmazott célkitűzés megvalósításához először megpróbáltam kijelölni azt a szerkezetet és azokat a határokat, amelyek segítségével a leginkább és

legjobban megvalósítható a két reformátor vonatkozó nézeteinek bemutatása, összehasonlítása. Hosszú beszélgetések és szakmai konzultációk eredményeként három nagy részre tagoltam disszertációm, illetve 11 olyan dimenziót jelöltem ki, amelyek alapján a két teológus vonatkozó nézetei jól bemutatathatók, illetve összevethetők. A két reformátor nézeteit az alábbi szempontrendszer alapján elemeztem, illetve hasonlítottam össze:

1. A „felsőbbség” és annak szükségszerűsége
2. Világi hatalom – lelki hatalom: a két birodalom egymáshoz való viszonya
3. A keresztények és a politika autoritás
4. Engedelmesség és ellenállás kérdése
5. Jog és törvény, törvény és evangélium
6. Evangélium és politika
7. Államforma kérdése
8. Krisztusi uralomgyakorlás: a keresztény uralkodó
9. A keresztény állam. Álom, vagy lehetséges valóság?
10. Politikai millenarizmus
11. A semlegesség kérdése

A kijelölt részeknek és a felállított dimenzióknak megfelelően alapvetően három módszer sűrűsödik és váltakozik a dolgozatomban, nem egy esetben ezek közül kettő, de bizonyos pontokon három is egyszerre éreztetve hatását.

A dolgozat első nagy része, amely egyfajta „háttértanulmányként” szolgál disszertációm témájának jobb megértését szolgálva, alapvetően történeti, leíró jellegű. Az e pontban elemzett négy dimenzió (a teológia, a politika, a változó világrend és a humanizmus) ennek megfelelően „történeszi látásmódot” tükröz, és végső soron az is: történeti háttérkép, amely keretként szolgál elemzésem második nagy fejezetéhez.

A dolgozat második nagy fejezete az analitikus, problémához és fogalmakhoz kötődő elemzést tartja szem előtt, a teoretikusabb, általános összefüggéseket konkrét témákon keresztül megragadó szemléletet részesítve előnyben. A dolgozat harmadik nagy részének bizonyos pontjaiban is ennek a módszernek a logikája érvényesül.

Ugyanakkor – különösen is a második rész összevető elemzéssel kapcsolatos gondolatainál – az összehasonlító módszer logikája érvényesül, az analitikus elemzői dimenzió, és nem egy esetben a történeti szempontok előtérbe kerülése esetén is, természetesen a szövegelemzést, ill. a szövegek összehasonlításának módszerét sem mellőzve.

Disszertációm itthoni és külföldi kutatásaim során egybegyűjtött anyagokra

támaszkodik. Idehaza 2002-2004 során elsősorban a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, a budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetem, az Országgyűlési Könyvtár, a Képviselői Tájékoztató Központ, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, valamint a Central European University könyveit és adatbázisait használtam, illetve dolgoztam fel. Ezt követően 2003-tól a Debreceni Egyetem Nagykönyvtárának állományát, annak védett státuszú könyveit (különösen a régi, 1945, illetve 1948 előtti jogi és teológiai könyveit), a Református Kollégium Nagykönyvtárának és Levéltárának, továbbá szakkönyvtárának, valamint folyóirattárának anyagait használtam fel disszertációm megírása során.

Külföldi könyvtárakban, illetve egyetemeken is kutattam azonban, elsősorban német illetve angol, részben – kisebb mértékben – francia nyelvterületen.

Erasmus-ösztöndíj keretében volt lehetőségem a London School of Economics könyvtárában, valamint a Middlesex University könyvtárában kutatni. Továbbá, 2006 februárjában ösztöndíjas oktatóként tölthettem el egy hónapot Maastrichtban, ahol az oktatás mellett különböző angol nyelvű adatbázisokban volt lehetőségem kutatni (CCEL, WITTENBERG PROJECT, LQ), olyan adatbázisokban, amelyeket itthon nehezen lehet elérni, illetve azok elérése óriási költségekbe kerülne.

Tavaly júliusban két hetet tölthettem el az ún. LLP–Teacher Mobility program keretében a Marburgi Egyetem Bölcsészettudományi, illetve Hittudományi Karán. A Hittudományi Kar, valamint a Jogi Kar (Savigny Haus) könyvtárának témámba vágó könyveinek szinte teljes egészét átböngésztem, és hasznosítottam (több mint 1200 oldalt hoztam haza fénymásolva, amit aztán itthon, a nyár folyamán dolgoztam fel). Ez utóbbi kutatási lehetőség azért is volt fontos számomra, mert a Marburgi Egyetem a világ legelső protestáns alapítású egyetemeként igazi kincsesbánya, mind jogi, mind pedig teológiai könyvtárát tekintve (témám szempontjából).

Ez év januárjában pedig a Leuveni Katolikus Egyetem könyvtáraiban volt lehetőségem kutatni, leginkább Kálvin etikájával kapcsolatban.

A forrásfeldolgozások, könyvtári-egyetemi kutatások mellett azonban a személyes beszélgetéseket, illetve konzultációkat, és azok fontosságát is meg kell, hogy említsem.

Ezekre már kezdetektől fogva nagy gondot fordítottam, és ezeket a konzultációkat is lényegesnek tartom, nem csak a tényleges „búvárkodást”. Igyekeztem szinte mindenkivel beszélni, aki a témámhoz valamelyest is kapcsolható, és mindezt igyekeztem úgy tenni, hogy „hovatartozásuk” szerint a legkülönbözőbb „körökből” kerüljenek ki beszélgetőtársaim.

Sokat jelentettek e szempontból Dr. Reuss Andrással, valamint Dr. Szabó Lajossal, az Evangélikus Hittudományi Egyetem volt, illetve Csepregi Zoltán jelenlegi rektorával, továbbá Zászkaliczky Pállal, Bödecs Barnabással és Ittész Gáborral folytatott beszélgetések.

Ezek alkalmával mindig egy-egy konkrét részkérdésről volt lehetőségem konzultálni velük (közélet és etika általános összefüggései mellett például olyan konkrét kérdésekről, mint Luther kettős kormányzattal kapcsolatos felfogása, vagy éppen V. Károly császárrá választásának körülményei).

A fentebb említett oktatók-kutatók mellett sokat jelentettek és komolyan hatottak rám a következő tudósok és egyetemi oktatók, szakértők is. Az itthoniak közül Dr. Csepregi Zoltán (Evangélikus Hittudományi Egyetem jelenlegi rektora), Szeverényi János, Réz-Nagy Zoltán, Dr. Csepregi András és Kóka Csaba. Továbbá Dr. Boleratzky Lóránd (nyugalmazott egyetemi tanár, az evangélikus egyházjog elismert szakértője), Dr. Frivaldszky János (a PPKE tanára) és Dr. Balázs Zoltán (a PPKE tanára), valamint – természetesen – Dr. Szabó Miklós és Dr. Fazakas Sándor témavezetők. Külföldön a következő professzorokkal folytatott beszélgetések voltak rám nagy hatással, illetve hatottak rám ösztönzőleg, szinte mindig kijelölve egy-egy kutatási irányt, „utána nézni” való feladatot: Dr. Thomas Noetzel és Dr. Wolfgang Briul professzorok, a Marburgi Egyetem tanárai, valamint Donald D. Schmelketopf, az amerikai Baylor Egyetem emeritus professzora.

Ezen konzultációk alkalmával ösztönzést, emberi és szakmai segítséget (nem egy esetben számos könyvet, külföldről számomra elpostázott tanulmányt stb.), illetve bátorítást kaptam munkámhoz, amiért így utólag is köszönettel tartozom.

III.

A TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA ÉS A HASZNOSÍTÁS LEHETŐSÉGEI

Luther és Kálvin „politikai etikájának”, állammal, joggal, hatalommal és engedelmességgel kapcsolatos nézeteinek az elemzése alapján a következőket állapíthatjuk meg.

A hatalom eredetével, illetve a felsőbbtség létének szükségszerűségével kapcsolatban mindketten azonos véleményen vannak. A világi hatalom Istentől adatott, a felsőbbtség léte szükségszerű. A két reformátor vonatkozó nézeteiben azonban fontos különbségek is vannak. Egyrészt, Luther – Kálvinnal ellentétben – felfogását teoretikus keretbe ágyazza, megalkotva a ma is sokat vitatott kettős kormányzat elméletét. Másrészt, Kálvin – Luthertől eltérően – kevésbé „középkori” terminológiát alkalmaz akkor és ott, amikor hatalomról, politikáról, illetve tisztségviselőkről beszél. Továbbá, Kálvin – bár antropológiai alapállása sok szempontból hasonlít Lutheréhoz – a polgári kormányzat és a törvényhozás elemzésekor a világi felsőbbségnek nem csupán büntető, illetve dicsérő funkciót ad: Kálvin hisz az önkéntes jogkövetés erejében, antropológiája a polgári jog önkéntes jogkövetését is lehetővé

teszi. Itt fontos megemlíteni azt is, hogy mindkét reformátor, ha nem is elválasztotta, de megkülönböztette a lelki és a világi uralmat – Isten kétfajta kormányzási dimenzióját. Ez a megkülönböztetés pedig a későbbi európai fejlődés szempontjából felbecsülhetetlen (állam és egyház elválasztása, alapjogok).

A keresztények és a politikai autoritás, illetve a keresztények és a „világi hivatalviselés” vonatkozásában mindketten aktív szerepvállalásra buzdítják saját koruk keresztényeit, elítélve saját koruknak „radikális” keresztényeit. Mindketten amellett érvelnek, hogy a felsőbbség tisztsége összefér a Lex Christi szellemével, illetve a krisztusi szeretettel, sőt, miként azt Luther megfogalmazza, végső soron abból táplálkozik. Kálvin pedig egyenesen a legszentebb hivatásnak tekinti a „polgári kormányzásban” való szolgálatot. Ezek a kérdések a reformáció korában fontos és megkerülhetetlen kérdések voltak.

Fontos pontja a dolgozatnak a két reformátor engedelmességgel és ellenállással kapcsolatos felfogásának részletes elemzése is. Ebből kiderül, hogy a Luther kapcsán hangoztatott passzív ellenállás bizonyos esetekben abszolút nem mérvadó, így viszont sokak kritikája – köztük Weber kritikája sem – állja meg a helyét. Luther bizonyos esetekben elképzelhetőnek tartja a parancs megtagadását, illetve az ellenállást. Érdekes tanulság továbbá az is, hogy Luther felfogása nem állandó. Abban – a körülmények változásával – fontos hangsúlyeltolódások következtek be. Ezeket dolgozatomban szintén részletesen elemzem.

Ami evangélium és politika viszonyát illeti, dolgozatomból világossá válik, hogy bár az evangéliumnak van mondanivalója a politika számára, az mégsem helyettesítheti a józan ész szerepét és fontosságát, amely alá – miként Luther fogalmaz – a világi kormányzás adatott. A Szentírás nem jogi, illetve politikatudományi „kézikönyv”. Ezzel együtt is – miként azt mindkét reformátor vallja – van mondanivalója a világ kormányzói számára. Ezzel összefüggésben szenteltem dolgozatomban külön pontot a krisztusi uralomgyakorlás kérdésének, a népszerű kérdés – gondoljunk csak Erasmus királytükrére, A keresztény uralkodó címűre – Luther és Kálvin esetében megfigyelhető tanítására. Az elemzésből jól látszik, hogy alapvetően mindketten keresztény tisztségviselőkben, illetve társadalomban gondolkodtak – ezt jól mutatja a szóhasználat is –, azzal együtt is, hogy a keresztény állam lehetőségét mindketten elvetik (Luthernál ez terminológiai és logikai önellentmondás lenne, míg Kálvin az emberek bűnösségét és tökéletlenségét hangsúlyozza).

Végezetül, fontosnak tartom megemlíteni az államformákkal és a politikai millenarizmussal kapcsolatban írtakat. Az e pontokban elemzettek egyértelműen mutatják kettejük mérsékelt álláspontját. Bár mindketten osztják a „rajongók” (Luther hívja így saját korának „szélsőséges” keresztényeit) Krisztus eljövetelével kapcsolatos felfogását, a

végítéletet, mindez azonban nem ragadhatja őket a világ – és ami elemzésünk szempontjából még lényegesebb – a világi hatalom és jogrend megvetésére és elutasítására. Ami pedig az államformákkal kapcsolatban megfogalmazódik, az jól mutatja a két reformátor közti különbséget. Luther e kérdés elemzésénél megmarad teológusnak, míg Kálvin részletes elemzését adja a kérdésnek, és bár mindegyik államformát elfogadhatónak tarja, ő maga mégis a „sokak által” vezetett, választásokhoz kötött „arisztokratikus demokrácia” híve.

A kutatás legfontosabb eredménye – túl a dolgozatban megfogalmazott megállapításokon – egy olyan szempontrendszer megalkotása volt, amely által a két gondolkodó állammal, hatalommal, politikával, joggal és engedelmisséggel kapcsolatos gondolatai – véleményem szerint – a leginkább és legjobban bemutathatóak és összevethetőek. Magának a szempontrendszernek a kialakítása körülbelül egy, másfél év munkájának az eredménye, amely mögött rengeteg olvasás, kutatás, szakmai megbeszélés és konzultáció van.

A dolgozat eredményei több területen is jól hasznosíthatóak. Egyrészt, a dolgozat eredményei a Luther és Kálvin vonatkozó nézeteit kutatók (jogászok és politikai filozófusok) számára nyújtanak továbbgondolásra, feldolgozásra alkalmas alapot és szempontrendszert. Másrészt, a disszertáció és annak eredményei a teológusok, a történészek és a vallástörténészek számára is segítséget adhatnak.

Továbbá, kézzelfogható hasznosítási lehetőség a kutatás eredményeinek a felsőoktatásban való alkalmazása is. Harmadik éve vezetem a Debreceni Egyetem Politikatudományi Tanszékén a Luther és Kálvin politikai filozófiai nézetei című speciálkollégiumot, évről évre bővítve annak tematikáját, a legújabb kutatási eredményeknek köszönhetően.

A disszertáció eredményeinek hasznosulását biztosítják a már megjelent publikációk, illetve az idehaza és külföldön megtartott szakmai előadások is. Továbbá, az értekezés tartalmaz olyan megállapításokat, amely mások munkáját közvetlen módon is segítheti. Nem egy esetben kerestek meg telefonon, illetve levélben az utóbbi hónapokban más egyetemek szakdolgozói, kérve segítségemet témájukkal, főként Kálvin politikai etikájával kapcsolatban.

IV.

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉVEL ÖSSZEFÜGGŐ PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

Állam és felsőbbtség az Újszövetségben.

In. DOKTORANDUSZOK FÓRUMA – Miskolc, 2002. november 6. Állam- és Jogtudományi Kar Szekciókiadványa. Miskolc. 2003. 58-62 oldalak.

State and Church. Luther's View: The Two Kingdoms.

In. 4th International Conference of PhD Students. University of Miskolc, Hungary. 11-17 August 2003. A Miskolci Egyetem kiadványa (a nemzetközi konferencia konferenciakötete). Miskolc. 2003. 19-20 oldalak.

Luther jogfelfogása.

In. DOKTORANDUSZOK FÓRUMA – Miskolc, 2004. november 4. Állam- és Jogtudományi Kar Szekciókiadványa. Miskolc. 2005. 52-56 oldalak.

The Role of the Churches in the European Union.

In. KLIMA, Ewa: Religion in the Time of Changes. University of Lodz. Lodz. 2005.

A kálvinista dogmafelfogás és az alkotmányeszmé.

In. JURA. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja. 2005.1.szám. Pécs. 2005. 158-164 oldalak.

Luther államfelfogása.

In. Tavaszi Szél 2005, 2005. május 5-8. Debrecen (Doktoranduszok Országos Szövetsége kiadványa). Budapest. 2005. 36-40 oldalak.

Luther a világi felsőségről és a kormányzásról.

In. MISKOLCI DOKTORANDUSZOK JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYAI 6/1. Bíbor Kiadó. Miskolc. 2005. 79-97 oldalak.

Luther és Kálvin politikai filozófiai nézetei.

Megtalálható: www.mptt.hu (A Magyar Politikatudományi Társaság) honlapján, Vándorgyűlés 2006 előadásai között.

Luther és Kálvin politikai filozófiai nézeteinek összehasonlító elemzése.

In. Társadalom és Politika 2006/2-es száma. Politológiai Párbeszéd Társasága. Budapest. 2006. 83-99 oldalak.

